

Uz neke propuste i nedostatke od kojih su neki bili neizbježni s obzirom na veliki broj sudionika skupa i obimnost objavljenog teksta — valja odati priznanje organizatoru i priređivaču što su omogućili da se prilozi i diskusije objave u zborniku koji će, bez dvojbe, pridonijeti boljem razumijevanju poruka i pouka Osme konferencije i uloge SKJ u uvjetima samoupravljanja i politike nesvrstavanja.

Savo Pešić

NAZIONALISMO E NEOFASCISMO NELLA LOTTA POLITICA AL CONFINE ORIENTALE 1945—1975, Istituto regionalne per la storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia, Trst 1977. (sv. 1, 2), ilustrirano, 841 str.

Usprkos relativno dugom razdoblju, dužem od trideset godina nakon drugoga svjetskog rata, do danas su historijski radovi o problematici toga razdoblja u nas još prilično malobrojni. U Italiji su, međutim, još prije nekoliko godina, objavljeni neki radovi koji obrađuju i razdoblje poslije 1945, naročito do 1948. godine, ili određenu problematiku iz tog razdoblja na državnom ili regionalnom nivou. Tu se ubraja i opširan rad u dva sveska »Nacionalizam i neofašizam u političkoj borbi na istočnoj granici 1945—1975«, što ga je 1977. objavio Institut za historiju oslobodilačkog pokreta u Furlaniji-Julijskoj krajini, i to je prvo samostalno historijsko djelo s poratnom problematikom te pokrajine. Rodilo se na inicijativu i uz financijsku pomoć zemaljskog vijeća Furlanije-Julijske krajine koje je na sjednici, 24. juna 1974, odlučilo otpočeti, u suradnji s mjesnim institucijama, sindikatima i masovnim organizacijama »opširna istraživanja o aktivnostima svih fašističkih i profašističkih organizacija« (str. V) poslije drugoga svjetskog rata. Ta je odluka bila posljedica sve većega neofašističkog nasilja u Italiji koje je, upravo tih dana, zbog atentata na sudionike antifašističkih manifestacija na Trgu della Loggia u Bresciji, izazvalo opće ogorčenje talijanske demokratske javnosti i potrebu dubljeg upoznavanja izvora i motiva razvoja neofašističkog pokreta.

U prvoj fazi istraživanja o neofašizmu u Furlaniji-Julijskoj krajini, radna grupa, koju je imenovala kancelarija predsjedništva zemaljskog vijeća, sastavila je pregled događaja i podataka o neofašističkim akcijama u razdoblju 1969—1974. Pregled je objavljen u posebnom broju pokrajinske revije, te je već sam po sebi a i na preporuku radne grupe zahtijevao produbljenje i proširenje istraživanja tako da bi, uz činjenice, historijskim metodama bili osvijetljeni i izvori i uzroci neofašizma u zemlji i njegovi društveni okviri. Taj zadatak je zemaljska skupština povjerila Institutu za historiju oslobodilačkog pokreta u Trstu.

Institut, koji se svojim istraživanjima i dotada upuštao u poslijeratnu problematiku, prihvatio je zadatak, imajući na umu da proučavanje razvoja i prilika poslije drugoga svjetskog rata baca novo svjetlo i na prilike u prošlosti i da rezultati izučavanja prošlosti (u ovom slučaju pokreta otpora) mogu biti pogrešni i iskrivljeni, ako se ne uzme u obzir sve što se pojavilo kasnije kao posljedica te prošlosti. Ali glavni razlog za proširenje istraživačkog djelokruga instituta na

poslijeratnu problematiku izvire, prema riječima G. Miccolija, iz potrebe da se obnove metode historijskog istraživanja tako da bi dobile drukčiju valjanost u sadašnjem društvu. Riječ je, dakle, o novoj funkciji historiografije koja treba da osvještava najšire društvene slojeve i ponudi im realne mogućnosti izbora i orijentacije. Riječ je o istraživanjima koja nisu sama sebi cilj ni u funkciji apologije i propagande, već usmjerena u neposredna društvena zbivanja. Taj je cilj moguće ostvariti »ne traženjem nemoguće i uvijek na laži zasnovane nepristranosti historičara, već nastojanjem da se realizira onaj specifičan oblik spoznaje koji je plod historijskog izučavanja: to je spoznaja realnih procesa i događaja«, bez koje svaki zahvat u sadašnjost riskira da ostane u granicama apstraktnog. Nije riječ, dakle, o tome da se masama jednostavno ucijepi ideje i analize već da se mase što dublje i što više uključe u sam razvoj društva čime će biti moguća njihova promjena (str. VII–X). Te metodološke smjernice i upute predsjednika instituta prof. Giovannija Miccolija s naslovom »Za kakvu historiju?« naveli smo stoga što se odnose i na naša istraživanja.

Na tim je historijskim premisama, dakle, sagrađeno djelo koje se razlikuje od dosadašnjih historijskih radova u Italiji i po načinu istraživanja i po sadržajnim kriterijima i rasporedu građe. Institut je organizirao grupu od petnaest istraživača koji su se angažirano latili posla i obavili ga za godinu dana. Rad je, dakle, plod kolektivnih nastojanja, kolektivnog planiranja i diskusija o pitanjima sadržajnog i metodološkog karaktera, međusobnog uspoređivanja i usklađivanja dometa, iako autori svojim potpisom preuzimaju odgovornost za pojedina poglavlja.* Autori ne nastoje, pod svaku cijenu, prosuđivati pojave. Prije svega, registriraju, rekonstruiraju i analiziraju pojave i događaje koji uglavnom govore sami za sebe. Na mnoga pitanja samo upozoravaju, pošto na njih ne znaju odgovore, bilo zbog nedostatka izvoda i podataka, bilo zbog toga što svi procesi zbivanja još nisu okončani. Detaljnije je obrađeno razdoblje od 1945. do 1954. (Londonski memorandum), a naredno razdoblje do 1975. (Osimski sporazumi) obrađuju samo u nekim poglavljima. Nedostaje im primarnih izvora a istodobno i putovi neofašizma se u tom razdoblju zapliću, kao što se zapliću i opće prilike u društvu, još i danas u Trstu. Za istraživanje tih procesa, dakle, nisu dovoljne normalne historijske metode (kritički pretres izvora), što ne znači da nije moguće upozoriti na pojave čiji motivi i posljedice još nisu poznati.

Glavna je grupa izvora podataka štampa — lokalni dnevnici i revije. Ta građa nije bila izabrana samo radi toga što je najopširnija, i u većini jedino dostupna, već i zato što je najbolji pokazatelj ideološko-političkog raspoloženja u određenom trenutku o određenom pitanju i što ima neposredan utjecaj na široke slojeve. Osim štampe i desničarskog propagandnog materijala dostupni su bili i neki objavljeni dokumenti, a od arhivskog gradiva samo neki fondovi državnog arhiva i suda u Udinama (tršćanski i gorički arhiv nedostupni su čak i za istraživanja razdoblja između dva rata) i građa koju su prikupili tršćanski i udinski instituti za historiju oslobodilačkog pokreta a odnosi se, prije svega, na procese protiv fašističkih zločinaca. Služili su se i memorijalnim zapisima i historijskom literaturom o pojedinim pitanjima.

S obzirom na velike razlike u društveno-političkom razvoju u pojedinim provincijama — tršćanskoj, udinskoj, goričkoj — koje potječu iz prošlosti i nejednakoga

* *Autori:* Franco Belci, Luciano Biecker, Franca Cavalieri, Roberto De Rosa, Sonia Kucler, Renzo Pincherle, Sergio Ranchi, Cesare Vetter, Daniela Versolatto, Marta Ivašič, Carlo Cernič, Silvano Benvenuti, Licia Chersovani, Giampaolo Valdevit, Galliano Fogar.

upravnog statusa poslije drugoga rata, svaku provinciju obrađuju posebno, a u četvrtom dijelu obrađuju talijanski socijalni pokret — Movimento sociale italiano — odnosno sadašnju neofašističku organizaciju na čitavom teritoriju.

Različit razvoj u provincijama diktirao je i različit sadržaj tako da je u svakoj provinciji obrađenoj u knjizi naglasak na njenim specifičnostima. Jedinstvena je, međutim, periodizacija koja obuhvaća razdoblja: svibanj 1945. do sporazuma o miru 1947, kad je obavljeno razgraničenje između Italije i Jugoslavije i osnovan Slobodni Teritorij Trsta; od 1947. do 1954, kad su Londonskim memorandumom određeni talijanski i jugoslavenski suverenitet nad zonama Slobodnog Teritorija Trsta — STT i od 1954. do Osimskih sporazuma 1975. Po ocjenama autora, opravdano je da se knjiga završi posljednjim datumom zato što on zatvara jedan ciklus i otvara novu fazu društveno-političkog razvoja na pokrajinskom i na državnom nivou, koja neofašizmu oduzima osnovno propagandno sredstvo o privremenosti granica određenih Londonskim memorandumom. Za STT je značajna i godina 1948. U ožujku su SAD, Velika Britanija i Francuska prihvatile trostranu izjavu o talijanskom suverenitetu nad čitavim Slobodnim Teritorijem Trsta, a uskoro zatim došlo je do informbirovske protivjugoslavenske akcije koja je prouzrokovala krizu u radničkom pokretu i istakla u prvi plan stare prigušivane nacionalne suprotnosti.

Rad o kojem je riječ nije cjelovita historija tršćansko-furlansko-goričkog društva već analiza razvoja dijela toga društva, tj. talijanskog nacionalizma, i predstavlja, tako reći, start za buduća kompleksnija istraživanja. Istraživanja su usmjerena na prikaz one ideološko-kulturne sredine u kojoj se rađa i razvija neofašizam. Raščlanjuju i one političke i društvene snage koje omogućavaju neofašizam i pokušavaju utvrditi uzroke i motive za njegovu rasprostranjenost. Osnovni cilj istraživanja je, dakle, analiza procesa i mehanizama koji uvjetuju neofašističko nasilje. Terorističke akcije, koje se pojavljuju u zemlji više-manje čitavo vrijeme poslije rata, a i danas još su naročito na tršćanskom teritoriju u porastu, zapravo su samo vanjska, najvidljivija manifestacija neofašističkog pokreta i ne bi bile moguće bez šire i masovne podrške. O toj masovnoj bazi svjedoče i rezultati izbora. Glasovi za MSI i desničarske stranke u porastu su i dostižu rezultate pokrajinskih izbora u ljeto 1978. koje autori još nisu registrirali, jer nisu ni mogli, na kojima relativnu većinu dobiva nacionalistička »lista za Trst« koju podržavaju neofašisti pod zajedničkim geslom: suprotstavljanje realizaciji Osimskih sporazuma.

Riječ je, dakle, o prikazu nastanka, razvoja i gledišta onih organiziranih političkih snaga koje omogućavaju neofašizam. Do 1950. godine udružene su u talijanskom »nacionalnom bloku«, na liniji »antislavstva« i »antikomunizma«. U nacionalnom je bloku praktički čitava desnica, od starih nacionalista do kršćanskih demokrata. Oslonac je imao u savezničkim upravnim vlastima, a upravo je njihova uloga najslabije istražena zbog nedostatka primarnih izvora. Parola »obrana talijanstva pred jugoslavenskom opasnošću«, stara je formula još iz vremena prije prvoga svjetskog rata te je poslije toga rata preuzima fašizam koji dodaje još i »boljševičku opasnost«. I tada je fašizam samo institucionalizirao i konkretizirao protivslavensko i antiradničko nasilje pod jedinstvenom parolom borbe protiv »slavensko-komunističke opasnosti«. U drugom svjetskom ratu i poslije njega, ta »opasnost« postaje krv i meso, jer su se granice jugoslavenskog socijalističkog uređenja primakle Trstu, Gorici i Furlaniji. Pošto taj teritorij u godinama 1945—1947, do sklapanja mirovnog ugovora, predstavlja posebnost

zbog angloameričke uprave, političke suprotnosti dobile su odmah masovne dimenzije. Nakon poraza fašizma u ratu, njegovu nacionalističku ostavštinu preuzimaju u Trstu i Udinama talijanske građanske stranke, a u Gorici se izvan tih stranaka formira nacionalni blok. Te snage podržavaju visoki industrijsko-finan-
 cijski krugovi i saveznička uprava. U tom su bloku, razumije se, i stari i novi fašisti. Oni dobivaju manevarski prostor i nakon razgraničenja između Italije i Jugoslavije organiziraju se u samostalnu stranku MSI, a u Trstu nakon trostrane deklaracije o talijanskom suverenitetu nad STT. Talijanske se građanske stranke, naime, mire s razgraničenjem i zbog toga može funkciju »jedinog zaštitnika talijan-
 stva« preuzeti neofašizam. U Goričkoj pokrajini i u Furlaniji MSI se formira na početku 1947. godine, u Trstu na početku 1948. Ponovni razmah dostiže poslije Londonskog memoranduma godine 1954. Njegove su parole »privremenost granica« i »izdaja talijanskih nacionalnih snaga« (u godinama 1919–1921. fašizam je upotrebljavao slične parole: »okrnjena pobjeda« i »nemoć talijanske države«), a njegovi se interesi proširuju na Istru, Rijeku i Dalmaciju. Masovnu bazu ima u istim socijalnim slojevima koji su do tada činili nacionalnu frontu s građanskim strankama te su, dakle, nastavili »nacionalnu bitku« na liniji anti-
 slavenstva i antikomunizma. Ti su slojevi, uglavnom, sitna i srednja buržoazija sa svojom iredentističkom i fašističkom tradicijom. S ideološkog gledišta to su pristaše fašističke Republike Salo za vrijeme rata, stari nacionalisti, fašisti i novi fašisti. Materijalnu osnovu daje financijski i industrijski velekapital.

Do tih općih zaključaka došli su istraživači analizama određenih grana razvoja u pojedinim provincijama. Najveći naglasak daju pregledu sadržaja desničarske štampe u godinama 1945–1954. i detaljnom pregledu događaja — kalendar — u istom razdoblju koji već sami po sebi svjedoče o širini nacionalističke kampanje i neofašističkog djelovanja. Kronološki pregled zbivanja po provincijama ne ograničava se samo na registraciju napada, atentata, paljenja, batinanja, rušenja i slično već autori nastoje da u njima pronađu uzroke i motive za pojedine događaje. Pošto su podaci uzeti iz dnevne štampe, prije svega ljevičarske i slovenske, nije ih bilo uvijek moguće provjeriti i dopuniti. Taj nedostatak kalendar nakna-
 đuje tako što uzima u obzir i detalje i, uz neofašističke akcije, registrira i one opće pojave koje su plod napetih situacija i pokazuju pozadinu zbivanja. Iz kalendara je očigledna, prije svega, učestalost nasilnih akcija protiv Slovenaca što je analogno fašističkom teroru iz razdoblja poslije prvoga svjetskog rata. Novost je u tome što se nasilje proširuje i na Benešku Sloveniju i u Goricu, a tu je još gore nego nakon prvog rata i čak radikalnije nego u Trstu.

Za tršćansku i udinsku provinciju su, uz navedena, posebno obrađena pitanja o ulozi sudskih vlasti (magistrature) u razvoju neofašizma. Iz procesa protiv fašista i njemačkih kolaboracionista s jedne te protiv antifašista s druge, proizlaze zaključci da su sudske vlasti u rukama istih ljudi kao i u prošlosti. Fašisti i kolaboracionisti oslobođeni su ili amnestirani, antifašisti kažnjeni. Za tršćansku provinciju posebno su obrađeni događaji iz 1952–53. u okvirima vanjske i unutrašnje politike Italije. Riječ je o suprotstavljanju nacionalističkih i neofašističkih snaga novom kursu savezničke uprave i talijanske države, koje s obzirom na rezoluciju Informbiroa nastoje pridobiti Jugoslaviju u zapadni blok i radi toga potiskuju u stranu trostranu izjavu. To izaziva u Trstu, u povodu godišnjice izjave u ožujku 1952, talas demonstracija i incidenata. Slijedi rekonstrukcija nekih gledišta iz prvog razdoblja talijanske uprave u zoni A STT (primjer Dekleve i odlikovanje njemačkog kolaboracionista i fašističkog policijskog inspek-

vora Colottija), nakon toga opis ideoloških gledišta nekih tršćanskih financijskih krugova i kršćanske demokracije o nacionalnom pitanju — od njenog izlaska iz nacionalnog bloka i uključivanja u lijevi centar u godinama 1949—1965. Opširno je poglavlje o »patriotskim i boračkim društvima« koje sadrži detaljan popis profašističkih društava, imena vođa, opis usmjerenosti i aktivnosti.

Udinska provincija imala je jednu specifičnost za razliku od ostalih talijanskih pokrajina, i nasuprot tršćanskoj i goričkoj pokrajini. Iako bi trebalo da se uvrsti u sastav sjevernih talijanskih provincija, savezničke je vlasti zadržavaju pod svojom upravom do mirovnog sporazuma godine 1947. kao i goričku provinciju. Službeni je razlog za produžavanje savezničke uprave »jugoslavenska opasnost«, zbog blizine Jugoslavenske narodne armije, ali pravi je razlog bojazan od vlastitog komunizma. Snaga garibaldinaca u Furlaniji i njihova naklonjenost Jugoslaviji brže je nego u Trstu potakla stvaranje širokoga antikomunističkog i antislovenskog fronta. Savezničke vlasti javno podupiru taj front kojem pripadaju talijanski organi vlasti, sve građanske stranke pa i umjerene. One stvaraju militarističke formacije — »Esercito volontario«, koje djeluju po partizanskoj taktici.

U sklopu problematike udinske provincije posebno je obrađena Beneška Slovenija. To je poglavlje utoliko značajnije što o Beneškoj Sloveniji, čak na našoj strani, ima malo historijskih radova, a u talijanskoj je historiografiji postojanje te slovenske narodne zajednice u provinciji gotovo ignorirano. Zbog toga se činilo autorima potrebnim da se vrte u historiju Beneških Slovenaca, u vrijeme priključenja Italiji godine 1866, kad je započelo njihovo ugnjetavanje. Iz dokumentacije o gledištima savezničke uprave i Italije o Beneškim Slovencima očigledan je kontinuitet u gledištima prve talijanske države i zatim fašističke između dva rata. Taj stav je: nepriznavanje postojanja slovenske etničke zajednice na tom teritoriju. Zbog toga je i poslije drugoga svjetskog rata aktivnost vlasti, svih građanskih pa i umjerenih stranaka i neofašizma usmjerena ka odricanju najosnovnijih nacionalnih prava i nasilnom suzbijanju svih pokušaja koji bi govorili o postojanju Slovenaca u provinciji. Glavna su meta napada slovensko školstvo i slovensko svećenstvo. Poglavlje o Beneškoj Sloveniji, kojem je dodan kalendar zbivanja i nasilnih akcija, to je zanimljivije što prvi put vidimo problematiku Beneške Slovenije u širem kontekstu povezanom s položajem u Furlaniji, Goričkoj pokrajini i u Trstu.

Za goričku provinciju istraživanja nisu toliko razgranata kao za tršćansku. Genezi razvoja »nacionalnog bloka« dodana su samo poglavlja o Tržiču — Monfalcone — i o društvenim aktivnostima »nacionalnih«, odnosno profašističkih snaga. Takvo raspoređivanje problematike posljedica je specifičnog razvoja nacionalizma i neofašizma u Goričkoj pokrajini koje se razlikuje posebice od razvoja u Trstu. Dok su u Trstu u začetku talijanske građanske stranke nosioci antislovenskih i antikomunističkih akcija na osnovama patriotizma, nacionalizma i skvadrizma, na goričkom prostoru tih stranaka poslije rata gotovo da nema. Zbog toga se izvan tradicionalnih političkih stranaka stvaraju posebne formacije — među kojima i vojnička »Divisione Gorizia« — koje prevladavaju i upijaju elemente bivših stranaka udruženih u CLN (Komitet nacionalnog oslobođenja). CLN je u očima goričkih nacionalista bio nesposoban da reagira na novonastalu situaciju. Ta je situacija afirmacija slovenskog življa u Gorici i od toga zavisno razgraničenje između Italije i Jugoslavije. Svi su izgledi da će Gorica pripasti Jugoslaviji u zamjenu za Trst, zbog čega se talijanskim nacionalističkim snagama nameće potreba da brzo i radikalno nastupe za »afirmaciju talijanstva«. Suprotnosti se

zaoštravaju, parole nacionalnog bloka »oružjem protiv oružja«, »nasiljem protiv nasilja« nemaju primjera u prošlosti. Čak su ih i Slovenci pod fašizmom počeli upotrebljavati, tek kad su bili već dobro izbatinani. Radikalizam nacionalističkih akcija ogleda se do godine 1947. u napadima na lokale, u rušenjima, batinanju, paljenjima i doslovnom lovu na ljude što dovodi i do ubistava. Poslije razgraničenja i vraćanja talijanske uprave u Goricu, taj oblik agresivnosti, doduše, opada, ali ne prestaje antislavenska i antikomunistička kampanja. Talijanski nacionalisti i neofašisti ne dopuštaju nikakvu suradnju sa Slovencima u Gorici. Zahtijevaju potpunu eliminaciju Slovenaca, iseljavanjem čitave etničke zajednice u Jugoslaviju, čak i emigrantima — esulima — iz Jugoslavije odriču gostoprimstvo.

Četvrti dio knjige obrađuje neofašističku organizaciju — MSI, osnovanu u godinama 1947–1948. Opisuje njenu ideologiju koja je ideologija »reda«, slijede prilozima o MSI u Trstu, u udinskoj i goričkoj provinciji te pregled sadržaja neofašističke štampe u zemlji s gledišta iskorištavanja istočnog graničnog pitanja. Autori nastoje da odrede političku i kulturnu ulogu stranke i utvrde u kakvim je socijalnim slojevima usidrena i na koje utječe. Raščlanjivaju njenu organizacijsku snagu i aktivnost. Tu susrećemo mnoga imena poznata iz prošlosti među kojima Idu De Vecchi, voditeljicu ženske fašističke organizacije u nekadašnjoj Ljubljanskoj pokrajini. Već sami nazivi pojedinih sekcija u Trstu svjedoče o iredentističkim i imperijalističkim aspiracijama neofašizma (Bainsizza, Carnaro, Eritrea, Istria, Dalmazia itd). Zbog nedostatka izvora, autori izostavljaju opis razvoja vanparlamentarnih desničarskih grupa koje se neposredno nadovezuju na fašističku i nacističku ideologiju, one se samo tu i tamo spominju, koliko se mogu identificirati iz dostupne građe.

U dodatku knjiga ima zbirku fotografija o događajima u Trstu u razdoblju od 1945. do 1975. i geografske karte. Slike masa na ulicama prilikom demonstracija, manifestacija, sukoba, slike razorenih lokala, oskrvrjenih spomenika i prebojenih slovenskih natpisa, nacionalističkih parola po zidovima i na transparentima, faksimila letaka itd. plastično nadopunjuju sadržaj knjige i svjedoče o napetim situacijama i neprikrivenim šovinističkim strastima.

Djelo je u prvom redu dokumentaran prikaz vremena i problematike. Usprkos nedostacima kojih su autori sami svjesni (nitko u institutu nije potpuno zadovoljan rezultatima istraživanja kako je napomenuto u predgovoru), koji su, prije svega, posljedica nedostajanja ili jednostranosti građe, knjiga ima i visoku naučnu vrijednost. Objektivni prikaz pojava i zbivanja u nacionalističkom i neofašističkom taboru u kontekstu međunacionalnih odnosa nije sam sebi cilj. Namijenjen je širokim masama, kao prilog za njihovo osvješćivanje s perspektivama stvaranja pravednijih odnosa talijanske zajednice sa slovenskom manjinom i dobrih susjedskih odnosa na lokalnom i državnom nivou. U predgovoru knjige predsjednik zemaljskog vijeća Furlanije-Julijske krajine Arnaldo Pittoni napisao je: »Ovo djelo nesumnjive historijske i naučne vrijednosti želi zadovoljiti dva zahtjeva: prije svega želi biti prilog za dublje istraživanje fenomena neofašizma, a uz to želi pružiti novu priliku građanima za razmišljanje, prije svega mladima, o ubilačkoj ideologiji koja ima svoje izvore u jednoj od najžalosnijih stranica historije naše zemlje.« Prva je namjera sigurno postignuta, a druga zavisi, prije svega, od vremena i razvoja koji slijedi.

Milica Kacin-Wohinz